

NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN SİYASETNÂMESİ'NİN MEVCUT BAZI NEŞİRLERİNE DAİR

Arş. Gör. Ali ERTUĞRUL
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

On Some Available Editions of Nizam al-Mulk's Siyasat-nama

The book titled Siyasat-nama which had been written by Nizam al-Mulk, the famous Seljukian vizier, was edited and published on different copies many times upto now and translated into various languages. Within the historical process of the publishing traced back to Charles Schefer, two men are especially worth-noting: Hubert Darke and Mehmet Altay Köymen. This article examines, at first, chronologically the process of publishing the Siyasat-nama and the characteristics of different copies, and lastly attempts to compare the copies of two scholars mentioned above.

Tarihe Nizamü'l-Mülk lakabı ile geçecek olan Hâce-i Bozorg Hasan b. Ali b. İshak et-Tusî (ö. 10 Ramazan 485 / 15 Ekim 1092), Büyük Selçuklu İmparatorluğunun iki büyük sultanı, Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde yaklaşık olarak otuz yıl vezirlik yaparak hem devrindeki hâdiseler hem de sonraki gelişmeler üzerinde kalıcı tesirler bırakmış bir şahsiyettir. Onun, Melikşah'ın talebi üzerine kaleme almış olduğu Siyasatnâme isimli kitabı da, gerek türünün önemli eserleri içinde yer alarak sonraki siyasatnâme yazım geleneğini belirleyen bir numune haline gelmesi ve bu yönüyle daha sonraki sultan ve idarecilerin yakın ilgisine mazhar olması¹, gerekse daha ziyade "ideal tip"ler olarak sunduğu kendi döneminden önceki hânedan ve idareler hakkında yapmış olduğu tasvirler ve içeriden biri olarak iyi ve geçerli bir yönetim tarzının nasıl olması gerektiğine dair verdiği

— — — —
¹ Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın meclislerinde tarih ve siyaset tartışmaları yaptırıldığına ve en çok okuduğu kitaplar arasında Nizamü'l-Mülk'ün Siyasatnâmesi'nin bulunduğuna dair bkz. İbn Bibi, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye, tıpkı basım olarak neşr.: Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 228; Ayrıca bkz. İbn Bibi, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye (Selçuk Name), çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, c. I, s. 246; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1999, s. 392; aynı müellif, "Keykubad I", İ.A., c. IV, s. 657-658.

öğütler itibarıyla de dikkate alınması gereken bir eser hüviyetindedir.²

² Nizâmü'l-Mülk ve eseri Siyasetnâme üzerine ülkemizde ve başka yerlerde pek çok araştırma ve inceleme yapılmıştır. Bunlardan Nizâmü'l-Mülk'ün hayatı ile ilgili olan bazıları için bkz.: Abdurrezzak Kanpuri, Nizâm el-Mulk Tusî, Agra 1912; Bu eserin Farsça tercümesi: Zindegâni Hâce-i Bozorg Hasan Nizâmü'l-Mülk, ter.: Seyyid Mustafa Tabâtabâi, Tahran 1350; M. Rûknüddin Hassan, Ahd-i Selâçika-i Uzma ki Ba'd Mumtaz Siyasi Mutefekkir, Osmaniye Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü Doktora Tezi, Haydarabad-Hindistan 1946; aynı müellif, "Nizamülmülk", Türkçe'ye çev.: Yusuf Ziya Cömert, İslâm Düşüncesi Tarihi, ed.: M. M. Şerif, c. II, İstanbul 1990, s. 375-401; S. Rizwan Ali Rizvi, Nizam al-Mulk Tusi: His Contribution to Statecraft, Political Theory and the Art of Government, Lahore 1978; Seyyid Cevad Tabâtabâi, Hâce Nizâmü'l-Mülk, Tahran 1375; İbrahim Kafesoğlu, "Nizamü'l-mülk", İslam Ansiklopedisi, c. IX, s. 329-333; Harold Bowen-C. E. Bosworth, "Nizam al-Mulk", IE2, c. VIII, s. 69-73; Suheyl Zakkar, "Biographie de Nizam al-Mulk de Kamal al-Din İbn al-'Adim", BOE, c. XXIV, Damas 1971, s. 227-248; Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk ve Tarihi Rolü", Milli Kültür, Ankara 1977, c.I, sayı 5, sayfa 9-16; Ali Ertuğrul, "Büyük Selçuklu Devletinde Mihver Bir Şahsiyet: Nizamü'l-Mülk", Yeni Türkiye Türkoloji Özel Sayısı, c. IV, s. 46, Ankara Temmuz-Ağustos 2002, s. 33-48; Harold Bowen, "The Sar-gudhast-i Sayyidina, the "Tale of the Three School-fellows" and the Wasaya of Nizam al-Mulk", JRAS, Londra 1931, Bölüm 4, s. 771-782; K.E. Schabinger-Schowingen, "Zur Geschichte des Saldschugen-Reichskanzlers Nisamu'l-mulk", Historische Jahrbücher, LXII-LXIX (1942-9), s. 250-83; aynı müellif, "Nisamu'l-mulk und das Abbasidische Chalifat", Historische Jahrbücher, LXXI (1952), s. 91-136; Muhammed Receb el-Beyûmî, "Nizâmü'l-Mülk et-Tüsî el-Vezîr el-'Âlim el-Musallah eş-Şehir", Mecelletu'l-Ezher, c. XVII, Sayı 5, Kahire 1955, s. 499-506; M. Th. Houtsma, "The Death of Nizam al-Mulk and its Consequences", Journal of Indian History, c. III (1924) s. 147-160; Karl Rippe, "Über Den Struz Nizam-ul-Mulk", Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 423-435; Carole Hillenbrand, "1092: A Murderous Year", The Arabist Budapest Studies in Arabic, Budapest 1995, XV-XVI, 281-296; Nasrullah Felsefi, Çend Makale-i Tarihi ve Edebî, Tahran 1342, s. 406-433; Abbas İktbal, Vezaret der Ahdî Selâfîn-i Bozorg-i Selçukî, Tahran 1338/1959, s. 46-63; Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1968, V/8-9, s.85-188; Carla L. Klausner, The Seljuk Vizierate: A Study of Civil Administration 1055-1194, Cambridge 1973.

Siyasetnâme ile ilgili olan bazıları için bkz.: Faiz-ul-Hasan Faizi, "A Peep into the Wasaya and Siyasat Nama of Nizam-ul-Mulk", Islamic Culture, c. XX, No: 4 (1946), s. 391-407; İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1953; aynı müellif, "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi", Türkiyat Mecmuası, c. XII, İstanbul 1955, s. 231-256; Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi -Alp Arslan ve Zamanı-, c. III, Ankara 1991; aynı müellif, "Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah Devrine Dair Bir Eser Münasebetiyle", Belleten, c. XVII, s. 65-68, Ankara 1953, s. 557-604; S. Rizwan Ali Rizvi, "The Siyasat Nameh (The Book of Government) of Nizam al-Mulk Tusi", Islamic Studies, c. XX, No: 2, İslamabad 1981, s. 129-136; Seyyid Hasan Livâsânî, "Kitabu Siyeri'l-Mülük (Siyasetnâme)", Havliyyetu Fer'i'l-Adabi'l-Arabiyye, c. I, Beyrut 1981, s. 171-176; Sa'd Zağlûl Abdulhamid, "Siyâsetnâme li-Nizâmî'l-Mülk", Müessesetü Tûrâsî'l-İnsâniyye, c. VIII-IX, Kahire ?, s. 171-212; M. S. Khan, "The Saljuq Vizier Nizam al-Mulk and His Siyasat Nama", Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara 1997, s. 29-49; Ali Ertuğrul, "Bir Kaynak Olarak Nizamü'l-Mülk'ün Siyaset-Nâmesi", Türkler (Yeni Türkiye Yayınları), c. V, Ankara 2002, s. 271-278; aynı müellif, "Siyasetnâme: Çâp-ı Türkiye ez Manzar-ı Nûsha-sinâsî", Farsça'ya ter. eden: Nasrullah Sâlihî, Kitâb-ı Mâh Târih ve Coğrafya, Cilt 8, No: 2-3 (Sayı 86-87), Tahran, Âzer ve Dev 1383 / 2006, s. 38-41; Ağâh Sırrı Levend, "Siyaset-Nâmeler", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara 1988 (Birinci Baskı 1962), s.167-194; E.I.J. Rosenthal, Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996; Mahmut Arslan, "Eski İnan Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, Dizi 3, Sayı 1, İstanbul 1989, s. 231-262; Ahmet Uğur, Osmanlı Siyâset-Nâmeleri, Kayseri 1992; Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idü'n-Nefâs fi Kavâ'idü'l-Mecâlis, Ankara 1997, s. XXV-XXXI.

Nizamü'l-Mülk'ün bazı önemli faaliyetleri ve fikirleri ile ilgili olanları için bkz.: M. Asad Talas, La Madrasa Nizamiyya et Son Histoire, Paris 1939; Bu eserin Türkçe çevirisi: Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim, çev.: Sadık Cihan, Samsun 2000; Abdülhadi Mahbûbe, "el-

Siyasetnâme'nin yazıldığı andan itibaren kazandığı bu şöhret, onun — herhangi bir delile ihtiyaç duymadan—pek çok defa istinsah edildiğini ve bu istinsahların da en azından İslâm dünyasının büyük bir kısmına yayılmış olması gerektiğini söylememize imkan vermektedir. İşte, bilhassa ilk Siyasetnâme neşirlerinde mevcut bulunan farklılıklar ve sonradan yapılması muhtemel ilaveler de onun bu şöhretinden kaynaklanmış olmalıdır. Şimdi tarihî sırasına uygun olarak ilk neşredilenden başlamak üzere Siyasetnâme neşirlerini tanıtmaya başlayalım.

Siyâsetnâme veya daha az bilinen ismiyle Siyerü'l-Mülûk isimli eser, ilk olarak Charles Schefer tarafından m.³ 1891 yılında Paris'te neşredilmiştir. Kısa bir müddet sonra (1893; bazı notlar ilave edilerek yapılan ikinci baskı 1898) eserin

Fransızca tercümesini de yayınlayan Schefer, söz konusu neşrinde, “kendi hususî kütüphanesinde bulunan h. 690 / m. 1291 istinsah tarihli bir nüsha ile h. 1032 / m. 1623'de Hindistan'da Ahmed-Âbâd'da istinsah edilmiş olan British Museum nüshasına istinat etmekteydi. Schefer'in neşrinde kullanmış olduğu bu British Museum nüshası ise h. 564 / m. 1168 yılında Urumiye'de Emir-i Hâcib Alp Cemalüddin namına yapılan bir istinsahın kopyası idi. Schefer, ayrıca, Siyâsetnâme'nin bilhassa karışık kısımlarını teşkil eden 43–47. fasıllarını St. Petersburg (Leningrad) İmparatorluk Kütüphanesi ile

→ →

Hareketü'l-İlmiyye fi-Mietil-Hamsetil-Hicriyye ve Eserü Nizamü'l-Mülk Fiha”, Mecelletü'l-Ustâz, c. XI (1962), s. 356-377; Abdülhadi Rıza, “Amelü Nizamü'l-Mülk el-Vezirü's-Selçukî fi'l-Hadis”, Ma'hadü'l-Mahtutatil-Arabiyye, c. V, Bölüm 1, Kahire 1959, s. 349-378; I. Pizzi, “Le Idee Politiche di Nizam ul-Mulk”, Giornale Della Società Asiatica Italiana, c. X, Firenze 1896-97, s. 131-139; İlyas Ahmad, “The Political Theory of Nizam al-Mulk Tusi (1017-1092 C.E.)”, Iqbal Review, c. II, No: 3 (1963), s. 48-71; Niazul Haq Khan, “Nizamul Mulk Tusi: Pioneer in Public Administration”, Sind University Arts Research Journal, c. VI, s. 19-24, Hyderabad 1967, s. 19-24; Haroon Khan Sherwani, “Nizamul-Mulk Tusi (1017-1091)”, Studies in Muslim Political Thought and Administration, Chapter 5, Lahore 1970, s. 117-134; S. Rizwan Ali Rizvi, “Political and Administrative Measures of Nizam al-Mulk Tusi”, Islamic Studies, c. XIX, No: 2, İslamabad 1980, s. 111-119; A. K. S. Lampton, “The Dilemma of Government in Islamic Persia: Siyasat-Nama of Nizam al-Mulk”, İran, Journal of Persian Studies (JPIPS), c. XXII (1984), s. 55-66; Syed Salman Nadvi, “Religious Policy of Nizam al-Mulk”, el-İlm, c. IV (1984), s. 37-43; Aidit Ghazali, “Economic Thought of Nizam al-Mulk al-Tusi”, Islamic Economic Thought, ed.: Ebu'l-Hasan M. Sadeq, Malaysia 1991, s. 74-87; Çoşkun Yılmaz, “Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesi'ne Göre Büyük Selçuklu Devleti'nin Yönetim İlkeleri”, İlim ve Sanat, Sayı 35-36, Temmuz 1993, s. 99-107; Mehmet Çelik, “Selçukluların Aynılıkçı Cereyanlara Karşı Devlet-Ümmet Bütünlüğünü Sağlama Politikasının Temel Umdeleri”, Meslek Hayatının 25. Yılında Prof. Dr. Abdülhalûk Çay, Ankara 1998, I, 221-242; Altan Çetin, “Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesi ve Machiavelli'nin Hükümdarı'nda Devlet Adamı Anlayışları”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 3 (1999), s. 189-210; Mehmet Dikkaya, “Siyasetnâme'de İktisadî Düşünce”, Akademik Araştırmalar Dergisi, c. XII (2002), s. 203-208; Ahmet Turan Yüksel, “Nizam al-Mulk, Siyasat-Namah and His Political Thought”, Hamdard Islamicus, c. XXVII, No: 1, Karachi 2004, s. 7-22.

Nizamü'l-Mülk'e nispet edilen Vasâyâ isimli eserle ilgili olarak ise bkz.: Düstüru'l-Vüzera (Vasâyâ), yazma, British Museum, London, Ekler 26-267; Nesâih-i Hâce Nizamü'l-Mülk, Bombay, 1305 / 1887; Muhammed İkbâl, “Wasâyâ-i Nizâm al-Mulk”, Oriental Colloge Magazine, c. IV, No: 1, Lahore 1927.

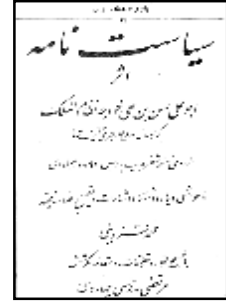
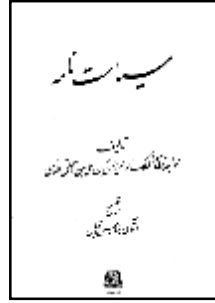
³ Bu makalede tarihler verilirken m., h. ve ş. şeklinde kısaltmalar kullanılmıştır. Bunlardan m. = miladî, h. = hicrî-kamerî ve ş. = hicrî-şemsî takvimleri ifade etmektedir.

Asya Müzesi'ndeki diğer iki nüsha ile mukabele etmiş ve böylece elde ettiği metnin sağlamlığına kanaat getirdikten sonra neşretmişti"⁴.

Siyâsetnâme'nin ikinci neşri ise, Seyyid Abdürrahim Halhâlî tarafından ş. 1310 / m. 1932 yılında Tahran'da yapılmıştır. Söz konusu bu neşrinde, nâşir, "Schefer'in Paris'te neşrettiği metne az-çok uymakla beraber ondaki Arapça kelimelerin fazlalığına karşılık daha temiz bir Farsça ile yazılmış ve daha sarih bir ifadeye sahip olduğu için ana metne nazaran mümkün mertebe az tasarrufâta uğramış telakki ettiği, h. 970 / m. 1562 istinsah tarihli bir nüshayı esas aldığı-
nı"⁵ belirtmektedir.

Bu iki neşirden sonra, ilmî açıdan pek ehemmiyeti haiz bulunmayan Abbas İkbâl⁶ ve Murtaza Müderrisî Çehârdihî⁷ neşirleri birbirini takip etmiştir. Hubert Darke ise, ş. 1340 / m. 1962 yılında Tahran'da neşrettiği metinle, bu alanda yapılan en önemli çalışmanın altına imzasını atmıştır.

Söz konusu tarihe kadar ulaşabil-
diği en sahih nüshalara dayanarak yaptığı, ancak ileride söz edilecek bazı illetlerle malul olan, bu ilk neşrinden sonra Darke, Tebriz Milli Kütüphanesi, Nahcivanî kısmında bulunan Hüseyin b. Zekeriya b. el-Hacı Hüseyin ed-Dehistanî tarafından h. 673 / m. 1274 tarihinde istinsah edilen nüshadan haberdar olmuştur. Yaptığı incelemeler neticesinde, bu nüshanın, 29-40. varakları arasının olmaması ile birkaç bölümde birkaç satırının eksik kalması gibi bazı kusurlarının dışında, mevcut diğer nüshalardan daha eski ve daha sıhhatli olduğunu görmüştür. Bunun üzerine, kitabının sonraki basımla-

⁴ Charles Schefer, Siasset Namèh, Traité de gouvernement composé pour le Sultan Melik-Châh, par le Vizir Nizam oul-Moulk (Publication de l'Ecole des Langues orientales vivantes, III. Série, vol. VII), Paris 1891, s. II-III'den naklen İbrahim Kafesoğlu, "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi", Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1955, XII, s. 232.

⁵ Seyyid Abdürrahim Halhâlî, Siyâsetnâme ya Siyerü'l-Mülük, Tahran ş. 1310, s. 4'ten naklen Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 233 (Halhâlî neşrinin ferağ kaydında, 970 tarihli nüshanın esas alındığı müşahhas ise de (bkz. s. 186), Kafesoğlu'nun bu neşirle ilgili verdiği zikri geçen diğer bilgilere elimizdeki 1310 tarihli Halhâlî neşrinde tesadüf edemedik).

⁶ Abbas İkbâl, Siyâsetnâme, Tahran 1320 / 1942. Abbas İkbâl, Schefer ve Halhâlî metinlerinden istifade ederek hazırlamış olduğu söz konusu neşrinde, üniversite talebelerinin rahatça okuyacağı bir kitap hazırlama kaygısı içinde olmuştur. Bu nedenle o, anlaşılma ve sadeliğe öncelik vermiş ve manası muğlâk olan yerleri gidermek niyetiyle metni bir miktar değiştirmiştir. Ayrıca, metin içinde talebelere okutulmasını uygun bulmadığı bazı cümleleri çıkartmış ve bazı hikâyeleri de telhis etme yoluna gitmiştir. Yine, dipnotlar halinde metne bazı faydalı açıklamalar ilave etmiş, metinde geçen ayetlerin yerlerini göstermiştir (Bkz. İntişârât-ı Esâtîr, III. baskı (ş. 1375), s. 1-2).

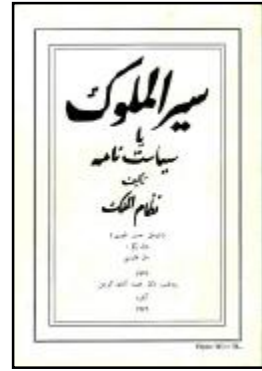
⁷ M. M. Çehârdihî, Siyasetname ya Siyerü'l-Mülük, Tahran 1334 / 1956. Eser, 1891'da Paris'te basılan Schefer metninin Çehârdihî tarafından yeniden tashihi, talikat ve mukaddimesiyle ortaya çıkmıştır. Allâme Muhammed Kazvinî de eser üzerinde bazı düzeltme, notlandırma ve ilavelerde bulunmuştur.

rında Nahcivanî nüshasını esas almış (ş. 1346 / m. 1968), noksan olan 29-40. varaklarını ise Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Çelebi nüshasından ikmal etme yoluna gitmiştir⁸. Tenkitli olarak yapılan bu ikinci neşirle birlikte, ilk neşirdeki hata ve kusurlar büyük oranda izâle edilmiştir.

Ş. 1348 / m. 1970 yılında ise, Ca'fer Şi'ar, yine Tebriz Milli Kütüphanesindeki Nahcivanî nüshasına dayanarak yeni bir neşir daha yapmıştır. Bu neşirde Şi'ar, kendisinden önce aynı nüshayı yayınlayan Darke'î, oldukça dakik bir çalışma sonucu önemli bir metin ortaya çıkarmakla birlikte, Farsça cümle yapısının özelliklerini yeterince kavrayamaması nedeniyle bazı hatalar yapmakla tenkit etmiştir⁹.

Darke'nin bu çalışmasından ve Şi'ar'ın da bu çalışmayı dil bakımından ikmal etmesinden sonra yapılan son neşir ise Mehmet Altay Köymen'e nasip olmuştur. Değerli Selçuklu tarihçisi merhum İbrahim Kafesoğlu'nun, Siyasetnâme'nin 1954 yılında Türkçe'ye tercüme edilmesi üzerine kaleme aldığı "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi" isimli tenkidî makalesinde önemine dikkat çektiği ve hararetle yayınlanmasını talep ettiği¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Çelebi Bölümü, Numara 114'te bulunan nüsha¹¹, talebesi Köymen tarafından 1976 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. H. 724 tarihinde Ali b. el-Hasan b. Ahmed

⁸ Hubert Darke, Siyerü'l-Mülük (Siyasetnâme), Tahran 1364 / 1985, s. 11-15. Darke'nin Nahcivanî nüshasını mukabele ve tashih ederken kullandığı diğer nüshalar ise şunlardır: Paris Bibliothèque Nationale, No: 1571 (694 / 1294 tarihli); İstanbul İslam Enstitüsü Farsça Kitaplar Bölümü, No: 135 (730 / 1330 tarihli); İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Molla Çelebi Bölümü, No: 114 (724 / 1324 tarihli); Cambridge King's College, Pote College, No: 219 (1020 / 1611 tarihli); Patiala State Library, Kapurthala 272 (muhtemelen h. 13 / m. 19. yüzyıldan kalma); Tahran Kitabhane-i Meclis-i Şura-yı Millî, No: 579 (tarihsiz); Rampur State Library, Akhlaq 121 (muhtemelen 10 / 16. yüzyıldan kalma); Londra British Museum, Add. 23.516 (1032 / 1623 tarihli); Lahor Penjab University, Ph III 68 (11 / 17. yüzyıl civarı).

⁹ Ca'fer Şi'ar, Siyasetnâme (Siyerü'l-Mülük), Tahran 1358 (2. baskı), s. XXI-XII. Şi'ar, bu neşirinde, Darke gibi kendisinin de en eski ve aslına en sadık metin olarak nitelediği Nahcivanî nüshası ile dönemine kadar neşri yapılmış diğer metinlerden faydalanarak sahil bir metin inşa etmeye çalışmıştır. Şüpheli durumlarda ibarenin siyak ve sibakına ve lafzî ve manevî karinelere dayanarak doğruyu bulma gayreti içinde olmuştur. Bu bakımdan o, nüsha farklarını tespit ve gösterme yerine, dil itibarıyla daha hatasız bir metin inşa etme çabası içinde olmuştur, diyebiliriz.

¹⁰ Kafesoğlu, makalesini kaleme aldığı döneme kadar (1955) neşredilmiş bulunan Siyasetnâme metinlerindeki hata ve kusurların bu nüshada bulunmaması ve o güne kadar bilinen en eski ve aslına en sadık nüsha olması nedeniyle bu hususta ısrarcı olmuştur. Bkz. Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 233-4, 238.

¹¹ 7 Cumadiye'l-Ahir 724 / 1 Haziran 1324 tarihinde Ali b. el-Hasan b. Ahmed tarafından istinsah edilen söz konusu nüsha, 190 X 275 (123 X 200) ebadında, 16 satır, 200 yapaktır. Okunaklı bir sülüs ile yazılmıştır. Bugün eskimiş meşin bir cilt içinde, yaprakları yıpranmış bir vaziyettedir. Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 233'ten naklen. Ayrıca bkz. Nizâmü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük ya Siyasetnâme, Önsöz ve Girişle birlikte nşr.: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1976, s. 268.

tarafından istinsah edilen söz konusu nüsha, Köymen'den önce Darke'in da ilgisini çekmiş ve yukarıda değindiğimiz gibi o, Nahcivanî nüshasının eksik bulunan 29-40. varaklarını, bu nüshadan alarak tamamlamıştır.

Köymen, söz konusu nüshayı neşrederken, Darke tarafından yapılan ilk neşirden bazı ifadelerin kapalılıklarının giderilmesinde istifade ettiğini, Halhâlî ve Çahardihî metinlerini de gördüğünü söylemektedir¹². Köymen, Halhâlî ve Çahardihî metinlerinin, hocası Kafesoğlu tarafından da işaret edilen ve aşağıda bizim de değineceğimiz zaaflarına ilave olarak, Darke'nin neşretmiş olduğu ilk metnin de bir takım illetlerle malul olduğuna işaret etmiş ve bunları 46 madde halinde, neşretmiş olduğu kitabının arkasına liste şeklinde koymuştur¹³.

Böylece Schefer ile başlayan Siyasetnâme nüshalarının neşri süreci¹⁴,

— — — —

¹² Nizamül'l-Mülk, Siyasetnâme, tercüme Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982, s. VI-VIII. Köymen, bu neşirleri görmesine rağmen nüshalar arasındaki farkları dipnotlar halinde belirtmemiş, sadece Molla Çelebi nüshasını neşretme gayreti içinde olmuştur. Onun bu tavrında, hocası İ. Kafesoğlu'nun konuyla ilgili şu kanaatleri etkili olmuş olmalıdır: "Bugün artık asıl nüshası elimizde bulunmayan Siyasetname metnini, mevcut nüshalara dayanarak yeniden ihya ve inşa etmek mümkün değildir (Bu tarihte Nahcivanî nüshası henüz ilim âlemince bilinmemekteydi). Zira bu mevcut nüshalar arasında, esas mefhumlarda mutabakat bulunmakla birlikte, başta fasıl başlıkları ve fasıl numaraları olmak üzere kelime ve ibarelerde büyük farklılıklar bulunmakta, iki nüshayı karşılaştırmak üzere yan yana getirmek bile mümkün olamamaktadır". Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 238.

¹³ Nizamül'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük ya Siyâset-Nâme, nşr.: M. A. Köymen, s. 7-18 (2. baskı (Ankara 1999), s. 179-190). Köymen'in kitabının ilk baskısında (1976) eleştirdiği neşir, Darke tarafından ş. 1340 / m. 1962 yılında yapılan ilk neşirdir. Oysa Darke, ş. 1346 / m. 1968 yılında, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Nahcivanî nüshasına dayanarak elindeki metni yeniden tashih etmiş, yine iki yıl sonra (1348 / 1970) da Şi'ar, aynı nüsha üzerinden yeni bir neşir daha yapmıştır. Anladığımız kadarıyla, merhum Köymen, Molla Çelebi metnini neşretmeden önce bu son iki neşri görme fırsatı elde edememiştir. Ayrıca, Köymen tarafından yapılan neşirde, Farsça'da bugün kullanılan fakat klasik metinlerin yazmalarında ekseriyetle gösterilmeyen Farsça'ya mahsus (پ، چ، ژ، گ) harflerin verilmesi, bir nâkisa olarak görülebilir.

¹⁴ Siyasetnâme'nin çeşitli dillere yapılan tercümeleri için ise bkz. Charles Schefer, Siasset Nameh, Paris 1893 (Fransızca); F. Gabrieli, Studi Sul Siyaset-nameh, I. Note al testo e alla traduzione Schefer, Orientalia, VII (1938) (İtalyanca); B.N. Zakhoder, Siasset-name, Kniga O Pravlenii vazira XI Stoletya Nizam al-mulk'ka. İzd. Akad. Muuk SSSR., Moskau/ Leningrad 1949 (Rusça); Hubert Darke, Nizam al-Mulk, The Book of Government or Rules for Kings, publ. by Routledge and Kegan Paul, London 1960 ve Yale University Press, New Haven 1960 (İngilizce); Karl Emil Schabinger, Nizamulmulk, Siyasetnâme, Gedanken und Geschichten, Munich 1960 (Almanca).

Siyasetname'nin Türkçe'ye yapılan tercümeleri ise şunlardır:

Mehammed Şerif Çavdaroğlu, Siyaset-Nâme, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve İdare Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1954. (Mütercim in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, tercümede Schefer neşri kullanılmıştır. İ. Kafesoğlu'nun yukarıda adı geçen makalesi, büyük oranda bu tercümede yapılan hataları tespit ve tenkid etmek için kaleme alınmıştır.)

Necmettin Bayburtluğil, Siyaset-Nâme, İstanbul 1981. (Çehârdihî ve Köymen neşirlerinden istifade edilerek hazırlanan bu tercümede, dil bakımından mümkün olduğunca akıcı ve sade bir üslup kullanılmaya çalışılmışsa da, bilhassa bazı girift ifadelerde serbest bir tercüme yapılmış olması ve özel anlam taşıyan bazı kavram ve ifadelerin de tercüme edilerek verilmesi, ilmî bakımdan tercümeden istifade edecekler için bir handikap oluşturacak mahiyettedir. Ancak, yukarıda sözü edilen Çavdaroğlu tercümesinin nâkısaları ve aşağıda söz edilecek olan Köymen tercümesinin eksik kalan kısımları dikkate alınacak olursa, bugün itibarıyla tek tam tercümenin bu olduğu söylenebilir.)

Mehmet Altay Köymen, Siyaset-Nâme, Ankara 1982. (Mütercim, yine kendisi tarafından Molla Çelebi nüshasına dayanılarak neşredilen metni esas almıştır. Tercümede, kavramlar ve ifadeler mümkün olduğunca korunmaya çalışılmış, hatta metinde mevcut bazı ifade bozuklukları bile muhafaza edilerek te'vil yoluna başvurulmamaya çalışılmıştır. Bu bakımdan, tercüme metin,

Köymen'le birlikte tamamlanmış gibi görünmektedir. Tek tek hepsi ayrı bir değer ve çalışma ürünü olan bu neşirlerin kendilerine mahsus bazı özellikleri oldukları kuşkusuzdur. Ancak bu çalışmalarını bazı açılardan eleştirmek de mümkündür.

Mesela, ilk iki neşir olan Schefer ve Halhâli metinlerinde ve Darke'in ilk neşirinde, Nizâmü'l-Mülk kendisinden üçüncü şahıs olarak (müteteklim değil) bahsetmektedir: "Elkab" faslında hükümdarlara ve vezirlere verilen lakablar zikredilirken "el-Mülk" ile lakaplandırılan ilk vezir Nizâmü'l-Mülk'tür, denmekte, 42. fasılda meşhur vezirler sayılırken "Melikşah'ın veziri Nizâmü'l-Mülk idi" cümlesi geçmektedir¹⁵.

Yine, Schefer metninde, Siyasetnâme'nin yazılış tarihine karine teşkil edebilecek olan bir hikâye de, yine müstensih Muhammed Mağribi'nin ya da sonraki müstensihlerin bir ilavesi gibi görünmektedir. Hikâyeye göre h. 484 / m. 1091 yılında Sultan Melikşah, Nizâmü'l-Mülk, Tacü'l-Mülk Ebu'l-Ganaim, Mecdü'l-Mülk ve diğer devlet ricaline birer siyaset kitabı yazmalarını emreder. Bunlar birer risale hazırlayıp Sultana takdim ederler. Risaleler arasında Nizâmü'l-Mülk'ün yazdığı beğenilir¹⁶.

Bu bilgiye göre, Siyasetnâme, Vezir'in ölümünden en çok bir yıl önce yazılmış ve hükümdara sunulmuş olmalıdır. Oysa bugün elimizde bulunan ve alanında bir "klasik" olarak nitelenen böyle bir metnin bir yıl gibi kısa bir sürede hazırla-

→ →

okunmuş bakımından hayli akıcı bir üsluba sahip değilse de, ilmi açıdan istifade etmek isteyenler için faydalıdır. Ancak, mütercimim, sadece din tarihçilerini ilgilendirdiğini düşündüğü: İslâm hükümdarlarının düşmanı olan Hâricilerin ve kötü mezheplilerin durumları, Zerdüsti Sinbad'ın isyanı ve Hürrimilerin ortaya çıkışı, Karmatilerin ve Batinilerin ortaya çıkmaları, İsfahan'da çıkan isyanlar ve Babek'in Azerbaycan'da isyanı ile ilgili olan 44, 46, 47 ve 48. fasılları (Farsça metindeki 204-5 ve 225-260 sayfaları arasında), şimdilik yayınlamıyoruz gerekçesi ile tercüme etmeden bırakması, bir eksiklik olarak hâlâ varlığını muhafaza etmektedir.)

Nizâmülmülk, Siyasetnâme, İstanbul 2002 (Timaş Yayınları arasından çıkan bu tercümede, tercümenin kim tarafından yapıldığı kayıtlı değildir. Tercümede, Sadık Yalsızuçanlar tarafından kaleme alınan kısa bir takdim yazısı ile Osman Okçu'nun yayın yönetmenliğinde eserin yayına hazırlandığına dair bir nottan başka bir bilgi yoktur. Ancak takdim yazısında, ülkemizdeki Siyasetnâme tercümelerine değinilirken sadece Köymen'in tercümesi zikredilmektedir. Tercüme metin ise, diğer tercümelerden farklı olarak, ifade ve üslup bakımından hayli düzgün ve sadedir. Okumaya ağırlık veren, metinden kaynaklanan zorluklar giderilmeye çalışılmıştır. Eğer ismi zikredilmeyen meçhul biri tarafından tercüme edilmedi ise, bu yayının, takdim yazısında adı geçen Köymen'in tercümesinin ifade ve üslup bakımından gözden geçirilerek sadeleştirilmiş şekli olduğu kanaatindeyiz. Köymen tarafından yukarıda ifade ettiğimiz gerekçeye binaen tercüme edilmeden bırakılan kısımların bu tercümede de bulunmaması, bu kanaatimizi kuvvetlendiren hususlardır.)

Eserin daha eski Türkçe tercümeleleri de mevcuttur. Ancak, bunlar ya tamamlanamamış veya bugün artık bu çevirilere ulaşma imkânı ortadan kalkmıştır. Bkz. Ebu'l-Fazl Mustafa (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Tasnif No: 6592. Küçük boy, 14 varaklık seçme bir tercümedir. A.K. Aksüt ise, Mehmet Ali Aynı'nın 1933'te Maarif Vekâleti tarafından bu eseri tercüme etmekle görevlendirildiğini, 1936'da da basılmaya başlandığını, fakat sonradan bilinmeyen bir sebeple bundan vazgeçildiğini bildirir (Bkz. Nizâmülmülk, Siyasetnâme, ter.: Nurettin Bayburtluğil, s. 7).

¹⁵ Schefer metni, s. 136-7, 151 ve Halhâli metni s. 114, 128'den naklen Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 235; Darke I metni, s. 198-9, 218. Darke I metni için ayrıca makaleye eklenmiş bulunan karşılaştırma tablosuna da bakılabilir. Yine Kafesoğlu, Schefer ve Halhâli metinlerinin zikredilen yerlerinde, Melikşah'ın "merhum" olarak anıldığını, Berkayruk'tan ve sultan olarak da Gıyaseddin Muhammed'ten bahsedildiğini kaydetmektedir.

¹⁶ Schefer metni, s. 1-2'den naklen Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 236. Bu hikâye Halhâli'de yer almamaktadır.

nıp sunulması mümkün gözükmemektedir. Bu bakımdan bugün yayınlanmış bulunan diğer metinlerdeki 479 yılını, yazmaya başlama tarihi¹⁷; 484 yılını da müsvedde metinlerin Sultana sunulduğu tarih olarak almak lazım gelir. Yine, Schefer'inki hariç diğer bütün metinlerde zikredilen 485 yılını da, Vezirin, Sultan tarafından ilgiye mazhar olan eserine gerekli ilaveleri yaptıktan sonra, düzensiz halde bulunan müsveddelerini temize çekmesi için saray kâtabi Muhammed Mağribi'ye verdiği tarih olarak kabul etmek gerekir. Bilindiği gibi, Vezir, daha sonra Bağdad'a doğru yola çıkmış ve bu sefer sırasında öldürülmüştür.

Bunlara ilave olarak, Schefer metninde, Sultan'ın medhine tahsis olunan ve onun imar ve inşa faaliyetlerinden, devletin ihtişamından, "cihana hâkim" olan sultanın memleketi en büyük genişliğine ulaştırdığından bahseden ve onun hakkında "Şehinşah-ı a'zam", "Sultan-ı âdil" lakaplarının kullanıldığı I. Fasil, Sultan Gıyaseddin Muhammed'e nispet edilmektedir¹⁸. Oysa bu Sultan zamanında, devletin parçalanmış hali ortada olduğundan, bu faslın diğer metinlerde olduğu gibi Sultan Melikşah'a atfedilmiş olması icap ederdi. Schefer metninin sonunda yer alan Melikşah'ın oğlu Sultan Gıyasuddin Muhammed hakkındaki kaside¹⁹ de, yapıldığı tahmin olunan ilavelerin en az tefsire ihtiyaç göstereni durumundadır.²⁰

İkbal ve Çehârdihî neşirleri ise Schefer ve Halhâlî nüshalarından istifade edilerek hazırlanıklarından dolayı, yukarıda saydığımız illetlerle onlar da maluldürler. Şi'ar metnini de, gerek Darke gibi Nahcivanî nüshasını kullanması gerekse kendisinin de gördüğü Darke neşrinin bir nevi dil açısından tashihi mesabesinde bulunması nedeniyle, Darke neşriyle aynı kategoride değerlendirmek mümkün görünmektedir.

¹⁷ Kafesoğlu tarafından da, Molla Çelebi nüshasına dayanılarak doğru olduğu kabul edilen bu yazmaya başlama tarihi, 1976 yılında talebesi Köymen tarafından Ankara'da neşredilen söz konusu nüshaya ait metinde 470 olarak geçmektedir (Bkz. s. 1: جنين كويذ بنده حسن كى چون سال در چهار صد و هفتاد (بود كى Kafesoğlu'nun 1955'te yayınladığı makalesinde yer verdiği ve doğru olduğu yönünde muhtelif deliller ileri sürdüğü 479 tarihi (a.g.m., s. 237, dipnot 33: جنين كويذ بنده حسن كى چون سال در چهار صد و هفتاد و نه بود كى (هفتاد و نه بود كى bize göre de doğrudur (Darke ve aynı nüshaya dayanan Şi'ar neşirlerinde de zikredilen tarih 479'dur). Muhtemelen bu tarih, ya Köymen ya da mürettib tarafından bir zuhul eseri olarak 470 şeklinde kaydedilmiş olmalıdır. Ancak bu eserin 1999 yılında yapılan ikinci baskısında ve yine Köymen tarafından 1982 yılında yapılan tercümesinde bu tarih aynen ilk neşirdeki gibi kalmıştır. Köymen 1993'te vefat ettiğine göre bunu düzeltmek de artık mümkün gibi görünmemektedir. Fakat yine de, ileride yapılacak neşirlerde bu tarihin tekrar asıl nüshaya bakılarak tashih edileceğini ve hatanın giderileceğini umuyoruz.

¹⁸ Schefer metni, I. Fasil'dan naklen Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 236. Schefer tarafından Sultan Gıyaseddin'e yapılan bu atif cümlesi Halhâlî'de (bkz. s. 5) bulunmamaktadır. Ancak, Kafesoğlu'na göre (bkz. s. 114), Halhâlî metninde Sultan Gıyaseddin'den bahsedilirken "halledallahu mülkehu" denmesi, onun kullanmış olduğu nüshanın da muahhar olduğuna bir karine teşkil edebilir.

¹⁹ Schefer metni, s. 212'den naklen Kafesoğlu, adı geçen makale, s. 235.

²⁰ Nizamü'l-Mülk'ün kaleminden çıkan asıl metine muhtelif zamanlarda yapılan bu tür ilaveler, ilim âleminde farklı tartışmalara sebebiyet vermiş, hatta Rus âlimi B. Zakhoder ve İtalyan âlimi F. Gabrieli'nin konuyla ilgili eserlerinde, bu kitabın Nizamü'l-Mülk'ün kaleminden çıkıp çıkmadığını bile tartışmalarına yol açmıştır. Onları şüpheye sevk eden hususlar, yukarıda da ifade edildiği gibi, Melikşah'tan sonra sultan olan Berkıyaruk (1094-1104), Mehmed Tapar (1105-1117) ve Mahmud (1092) ile Çağrı oğlu Yakutî oğlu İsmail gibi Selçuklu sultan ve şehzadelerinin isimlerinin geçmesi; Tuğrul Bey'in veziri Amidü'l-Mülk Kündürî'nin isminin yanında Nizamü'l-Mülk'ün adının da anılması olmuştur (Bkz. Nizamü'l-Mülk, Siyaset-Nâme, tercüme: M. A. Köymen, s. VI. Ayrıca bkz. metnin II. baskısı, s. XIV).

Sonuç olarak artık nihayete ermiş gibi görünen bu neşir süreci ile ilgili olarak şu hususların altını çizmek mümkün görünmektedir.

Her şeyden önce Schefer metninde olup Darke'ın ilk neşrinde de görülen ve tartışmalara neden olan yukarıda değindiğimiz ilavelerin, Köymen ve Darke II neşirlerinde mevcut olmadığını ve bu yönüyle bu son iki neşrin birbirine yakınlaştıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Darke II neşrinin gerek bugün eldeki en eski nüshaya dayanıyor olması ve gerekse dünyanın çeşitli yerlerindeki dokuz diğer nüshayla karşılaştırılarak nüsha farklarının veriliyor olması, bu neşrin güvenilirliğini ve itibarını arttırmaktadır. Ancak Nahcivânî nüshasında eksik bulunan 29-40. varakların Köymen'in neşretmiş olduğu Molla Çelebi nüshasına dayanılarak ikmâl edilmiş olması, her ne kadar Nahcivânî nüshasından takriben 50 yıl sonra istinsah edilmişse de, Molla Çelebi nüshasının daha tam bir metin olduğunu ortaya koymaktadır.

Köymen tarafından yapılan tashih esnasında, eserin yazıma başlama tarihinin muhtemelen bir dikkatsizlik eseri hatalı kaydedilmesi gibi bazı teferruatların gözden kaçtığı anlaşılmaktadır. Ayrıca metnin tashihiinde Farsça'da bugün kullanılan fakat klasik metinlerin yazma nüshalarında ekseriyetle gösterilmeyen harflerin verilmemesi ve metnin aynen yazma nüshada imlâ edildiği gibi neşrine gayret edildiği görülmektedir. Yine ilkinden daha sağlıklı bir metin olan Darke II'nin ilk baskısı 1968 yılında yapılmış olmasına rağmen, Köymen 1976 yılında yapmış olduğu neşirde, Darke'ın 1962 yılında yaptığı ilk baskıyı eleştirmekte ve kendi neşriyle bu metin arasındaki farkları ortaya koymaktadır. Oysa aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, eleştirilen hususlar bu ikinci neşirle birlikte ortadan kalkmıştır.

Son olarak biz de, Köymen tarafından neşir farklarını işaret etmek amacıyla yapılmış olan 46 maddelik farklar listesine, Darke tarafından yapılan ikinci neşrin ilgili kısımlarını da ekleyerek, söz konusu üç metin arasındaki kelime, ibare ve ifade farklılıklarına dikkat çekmek ve meseleyi konuyla ilgilenenlerin dikkatine sunmak istiyoruz.²¹ Görüldüğü kadarıyla bu farklılıklar bazen büyük mana değişikliklerine neden olmuyorsa da, Darke I, s. 169, 198-9, 218, Darke II, s. 177, 217, 218, 241 ve Köymen s. 144, 172, 262'de olduğu gibi neşredilen diğer metinlerde tesadüf olunmayan bazı ilave bilgiler içermektedirler.

M. A. Köymen Neşri	Hubert Darke'ın İkinci Neşri	Hubert Darke'ın İlk Neşri
s. 22 و این همه احتیاط کی بزرگان و بادشاهان کرده اند از بهران جهان ورستکاری و عاقبت کار کی دنیا فانی است و همه خلق در وی عاریتی و اللہ	s. 29 و این احتیاط از بهر جواب آن جهان را کرده اند.	s. 28 و این همه احتیاط از بهر جواب آن جهانی را کرده اند

²¹ Tablonun aslı için bkz. Nizâmü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük ya Siyâset-Nâme, nşr.: M. A. Köymen, s. 7-18 (2. baskı (Ankara 1999), s. 179-190) (Tablonun aslında, Köymen'in kendi tashihi olan kısım ile ilgili olarak, Molla Çelebi nüshasının varak numaraları verilmekte idi. Biz bunun yerine, bunların neşirdeki sayfa numaralarını verdik. Ayrıca tablodaki metin ile neşirdeki metni karşılaştırırken bazı küçük kelime eksiklikleri veya fazlalıkları olduğunu tespit ettik. Ancak bunları vermeyi gerekli görmedik). Darke'ın tashihi ikinci neşri olarak ise, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî tarafından ş. 1364 / m. 1985 yılında yapılan ikinci baskıyı kullandık.

اعلم		
s.23 با خلق خدای عز و جل نیکو روند و خراجی و عشری کی ستانند بلطف و بماملت طلب کنند...	s. 30 با خلق خدای تعالی نیکو روند و از ایشان جز مال حق نستانند و آن نیز بمدارا و بماملت طلب کنند...	s. 29 ...با خلق خدای عز و جل نیکو روند و از ایشان جز مال حق نستانند و آن نیز بمدارا و بماملت طلب کنند...
s.23 باید کی بیوسته از احوال عمال بادشاه غافل نباشد و برسان باشد تا اگر بر خلاف قاعده عمل کند یا زیادتی از رعیت چیزی ستاند از وی باز ستانند و او را عزل فرمایند و مجبور کند تا جهان ابادان بماند و بادشاه دراز عمر گردد و خزینه آبادان باشد و دیگر عمال در از دستی نکنند و عبرت گیرند	s.31 و از احوال عامل پیوسته می باید پرسید. اگر چنین می رود که یاد کردم عمل بروی نگاه دارد و اگر نه بکسان شایسته بدل کند و اگر از رعیت چیزی ستده باشد بنا واجب از وی باز ستانند و برعیت باز دهند و پس از آن اگر او را مالی بماند از وی بستانند و بخزانه آرند و او را مهجور کنند و نیز عمل نفرمایند تا دیگران عبرت گیرند و دراز دستی نکنند	s.30-29 و از احوال عامل پیوسته می باید پرسید. اگر چنین می رود که یاد کردم عمل بر وی نگاه دارند و اگر نه بکسان شایسته بدل کنند و اگر از رعیت چیزی زیادت ستوه باشد از وی باز ستانند و برعیت باز دهند و پس از آن اگر او را مالی باشد از وی بستانند و بخزانه آرند و او را معزول کنند و نیز عمل نفرمایند تا دیگران عبرت گیرند و دراز دستی نکنند
s.66 + و نباید کی جز بادشاه کسی دیگر بداند کی ایشان جه می نمایند...	s.86 ...تا بفراغ دلی احوال می نمایند	s.80 ...تا بفراغ دل احوال می نمایند
s.73 صاحب خیر باشد اما معتمد و با دیانت باشد و بادشاه باید کی عاقل و کافی بود تا او را از همه بد خواهان غم و اندیشه نباشد ان شاء الله تعالی	s.96 ...صاحب خیر باشد که صاحب برید داشتن یکی از قواعد ملک است و چون این معتمد چنان باشد که باید در این معنی که گفتیم دل مشغول نبود	s.89 ...صاحب خیر باشد که صاحب خیر داشتن یکی از قواعد ملک است و چون آن اعتماد چنان باشد که باید در این معنی که گفتیم دل مشغول نبود
s.78 صوفیان و درویشان و سقط فروشان	s.101 صوفیان و پیرزی فروشان و درویشان	s.94 درویشان و
s.90 بادشاهانرا رأی قوی بتر از هزار لشکر و بادشاه ما را الحمد الله کی این همه هست از رأی قوی و لشکر مطیع و عدل و انصاف غافل نیست از منتهیان و جاسوسان بھر جانب فرستادن و از حالهای جهانیان با خبر بوذن ان شاء الله تعالی	s.116 پادشاه را رأی قوی به از لشکر قوی و الحمد لله که خداوند عالم را این هر دو هست. و این فصل در معنی جاسوسان است. و معتمدان باید که این کار کنند و چنین مردمان بدست آرند و بھر جانبی و مهمی می فرستند پیوسته	s.109 پادشاه را رأی قوی بتر از لشکر قوی و الحمد لله که خداوند عالم را این هر دو هست. و این فصل در معنی جاسوسان است. و معتمدان باید که این کار کنند و چنین مردمانا بدست آرند و بھر جانبی می فرستند پیوسته
s.91 + و از ان جهت مشغول دل نکردند و همه عمر کار بادشاهی مضبوط باشد	s.117 از اعمال و کردار خویش فرو نمانند	s.110 از کار خویش فرو نمانند
s.92 —	118 و آن يك تن بزفان خویش گوید نه بنیابت. و شرط چنان باشد که	s.111 و این يك تن بزبان خویش گوید نه نه بنیابت. و شرط چنان باشد که
s.94 و مردمانرا رنج رساند عامل باید کی همیشه از بادشاه ترسان باشد و ندیم گستاخ (باشد)	s.120 و مردمان را رنج رساند. عامل همیشه باید که از پادشاه ترسان باشد و ندیم گستاخ	s.113 ...و ندیم باید که گستاخ باشد و اگر عامل گستاخ باشد رعیت را خواهد رنجانیدن...
s.97 + و در میان کارها نبوده و تا میانه حال باشد + و در حالی نیروی ده مرد بیشتر و قوی تر از زور يك مرد باشد همچنین قیاس می کنند	s.123 ...ولایتها ندیده و در میان کارها نبوده و یا میانه حال باشد ...زور ده مرده باشد	s.116 ...ولایتها ندیده زور ده مرده باشد
s.98	s.124	s.117

و هر یکی چون گفتار و رای یکدیگر بشنوند و بر اندازند رای صواب از آن میان پدید آید و رای صواب آن بود که همه بر آن متفق باشند که البته چنین می باید کرد	و هر یکی چون گفتار و رای یکدیگر بشنوند و بر اندازند رای صواب از آن میان پدید آید و رای و تدبیر صواب آن باشد که عقلهای همگان بر آن متفق شود که چنین می باید کرد	آنج صواب باشد بیش کبرذ
s.119 ...و ترتیب پادشاهی	s.126 نگاه باید داشت کی زینت و عدت هر پادشاهی	s.100 + نگه باید داشت کی زینت و عدت در پادشاهی
s.122 ...چنانکه عادت باشد	s.129 + رسول را پیش بردند، نامه و پیغام برسانید و بجانبش فرو آوردند. و مگر عادت باشد...	s.103 + رسول را بیش خواندند نامه و پیغام برسانید جایش فروذ آوردند عادت باشد...
s.124 او را حرمت دارند	s.131-132 از جهت شرف حرمت او زیادت کنند و با او بدی نتوانند کرد، و اگر کسی بود که سیکی خواره نباشد و مزاح و قمار باز و بسیار گوی و مجهول نبود بهتر باشد	s.105 + او را حرمت زیادت کنند و با او بدی نتوانند کرد و اگر کسی بود کی شراب خوار و مزاح کننده و قمار باز و بسیار کوی و مجهول نشاید فرستادن
s.126 و آنچه غلامان اند که اقطاع داری را نشانید مال ایشان پدید را باید آورد. چون اندازه آن پدیدار آید که لشکر چند است و چه آن مال بیاید ساخت تا جمله حاضر می کنند و بوقت خویش بدیشان می باید رسانید...	s.134 و آنچه غلامان اند که اقطاع داری را نشانید مال ایشان پدیدار باید آورد. چون اندازه آن پدید آید که چندین است و وجه آن بیاید ساخت تا جمله می کنند و بوقت خویش بدیشان می رسانند	s.107 و آنچه غلامان باشند و اهل اقطاع نباشند مال ایشان روشن باید کرد کی چند است و وجه آن بساختن تا بوقت خویش بدیشان می رسانند
s.126 و از خزانه برین گونه هر سه ماه یک بار همی دادندی و این را بیستگانی خواندندی...	s.135 و از خزانه بر این گونه بغلامان و بلشکر هر سه ماهی همی دادندی و این را بیستگانی خواندندی...	s.107 و از خزانه بغلامان و لشکر رسانیدندی و این رأیست نیکو...
s.129 حالی نباشد	s.138 حالی نباشد	s.109 + و همیشه فارغ دل توانند بود
s.154 ...تا این عذر برخیزد	s.162 ...تا این عذر برخیزد و این گستاخی کی هر کس در مجلس پادشاه شراب آرند نبوذ	s.128 + و این گستاخی کی هر کس در مجلس پادشاه شراب آرند نبوذ
s.162 (سلطان طغرل بك) یا بشکار رفتی خوردنی راست کردندی و چون بر آن صحرا...	s.170 (و سلطان طغرل) یا بشکاری رفتی بیست استروار بار خوردنی با او رفتی تا صحرا...	s.137 یا بشکار رفتی بیست استر بار با او رفتی تا بدشت چیزی خوردی و بران صحرا...
s.165 ...بار خدا خوانند گو هر روز سفرهای نان بیفکن	s.173 ... بار خدای خوانند گو هر روز سفرهای نان بیفکن	s.139 خداوند خوانند باید کی هر روز در طعام دادن تقصیر نکند
s.166 و کارها بر استقامتی می ورود	s.174 و کارها بر استقامت می رود	s.140 + و صلاح پادشاهی در اینست
s.168 ...یکی را از خواص که کسی را گمان نیفتد که او را بجه شغل می فرستند نامزد باید کردن و بیهانه‌ای آنجا فرستادن تا يك دو ماه دران ناحیت بگردد گماشتگان عذر و بمانه این می آورند که	s.177 ...یکی را از خواص که کسی را گمان نیفتد که او را بجه شغل فرستند نامزد باید کرد و بیهانه‌ای آنجا فرستاد تا يك ماهی در آن ناحیت بگردد و حال شهر و روستا و آبادانی و بیرانی ببیند و از هر	s.142 ... یکی را از خواص خویش ناکاه بیاید فرستادن چنان کی کس نداند کی وی بجه شغل می رود تا آنکس يك ماهی در آن ناحیت بگردد گماشتگان چه عذر و بمانه می آرند بر

<p>بازشاه این فرض لازم است تا جهان ابادان بماند و رعیت درویش و آواره نباشند</p>	<p>کس آنچه می گویند در معنی مقطع و عامل بشنود و خبر حقیقت باز آرد که گمشنگان عذر و بهانه این می آورند که ما را خصمان اند. سخن ایشان نباید شنید که دلیر می گردند و هر چه خواهند می کنند و می گویند و گویندگان و معتمدان بسبب آن که تا صورت نیندد پادشاه و مقطع را که ایشان صاحب غرضاند نصیحت باز می گیرند و جهان بدین سبب ویران می شود و رعیت درویش و آواره و مالها بناحق سته می شود.</p>	<p>ما را خصمان اند. سخن ایشان نباید شنید که دلیر می گردند و هر چه خواهند می کنند و گویندگان و معتمدان بسبب آن که تا صورت نیندد پادشاه و مقطع را که صاحب غرضاند نصیحت باز می گیرند و جهان بدین سبب ویران می شود و رعیت درویش و آواره و مالها بناحق سته می شود.</p>
<p>s.143 اگر کسی چیزی گوید انرا مشنویذ تا وقتی کی حقیقت نکنید چه باید کردن شتاب کاری کی بس از آن بشیمانی خورند و انکه بشیمانی سوذ ندارد</p>	<p>s.178 اگر کسی چیزی گوید آن را مشنویذ تا آن وقت که حقیقت نکنید که نباید شتاب زدگی کنید و پس از آن دلنگی برید و از آن پشیمانی خورید و پشیمانی سوذ ندارد</p>	<p>s.169 اگر کسی چیزی گوید تا آن وقت که حقیقت نکنید هیچ مگوید. قال الله تعالی یا ایها الذین آمنوا ان جاءکم فاسق ببناء فبنیوا ان تصیبوا قوماً بجهالة فتصبیحوا علی ما فعلتم نادمین چه شتاب نباید کردن که شتاب کردن پشیمانی آورد و پشیمانی سوذ ندارد</p>
<p>s.144 گفت: زیرا کی من در خانه وی فروذ آدمذ خانه خوش دارذ من کفتم جون من با خداوند جنین بکوم خداوند بفرماید تا او را بکشند انگاه ان خانه را خداوند بمن دهد سلطان شهید ورا از بیش راند و دور کردش</p>	<p>s.179 گفت از هر آن که او سرایی خوش دارد و من آنجا فرو آمدهام و چون تو او را بکشی سرایش بمن بخشی</p>	<p>s.170 گفت از هر آن که او سرایی خوش دارد و من آنجا فرو آمدهام. چون تو او را بکشی سرای او بمن بخشی</p>
<p>s.145 ... و خوب زدن و بزندان کردن...</p>	<p>s.181 ... و دست و پای بریدن و بردار کردن و خوب زدن و بزندان و بجاه کردن...</p>	<p>s.172 ... و دست و پای بریدن و بردار کردن و خوب زدن و بزندان بردن و در چاه کردن...</p>
<p>s.150 کذخدایی ده ترک و امیری کند عیب ندارد</p>	<p>s.190 کذخدایی ده ترک و امیر کند عیب ندارند</p>	<p>s.179 کذخدایی ده ترک کند شاید</p>
<p>s.151 چگونه بوده است و ترتیب و قاعده بارگاه و مملکت بدران او چگونه بوده است و از دفترها بر خوانده نه بس روزکار همه ترتیب و آیین مملکت را بجای خویش باز آورد و اندازه و درجه هر کسی بدیدار کند</p>	<p>s.190 چگونه بوده است و از دفترها بر خوانند تا نه بس روز کار همه ترتیب و آیین ملک را بجای خویش باز برد و اندازه درجه هر کسی بدیدار کند</p>	<p>s.179 چگونه بوده است و از دفترها بخواند و همه ترتیب و آیین ملک را بجای آرد و اندازه و درجه هر کسی بدیدار کند</p>
<p>s.160 و لقب شاگرد ترکی و یا کذخدایی ترک کی از علم شریعت هیچ خبر ندارد و باشد کی نبشتن و خواندن نیز نداند او را لقب معین الدین کنند</p>	<p>s.201 ... و لقب شاگرد ترکی یا کذخدای ترکی که از علم و شریعت هیچ خبر ندارد و باشد که نیز نبشتن و خواندن هیچ نداند او را لقب معین الدین بود</p>	<p>s.189 ... و لقب شاگردی یا ترکی که از علم شریعت هیچ دست ندارد بلکه خواندن و نوشتن هم نداند لقبش معین الدین بود</p>
<p>s.168 ... و عادت زفته بوذ هرکرکی امراء ترک لقب خواجگان بر خویشتن نمند لقب بدین و اسلام و علما را بدولت و</p>	<p>s.211 ... و عادت زفته بود هرگز که امراء ترک لقب خواجگان بر خویشتن نمند. لقب دین و اسلام و علما را دولت امرا</p>	<p>s.198-199 ... و عادت زفته بود که امراء ترک لقب خواجگان بر خود نمند یا خواجگان لقب ترکان. و بعد از روزکار</p>

<p>مملك و خواجکاترا بیرون ازین هرکی دین اسلام در لقب رخصت ندهند و مالش فرمایند تا دیگران عبرت گیرند</p>	<p>را و ملک خواجگان را و بیرون از این هر که دین و اسلام در لقب خویش آرد رخصت ندهند و مالش فرمایند تا دیگران عبرت گیرند</p>	<p>سلطان سعید الپ ارسلان رحمه الله قاعده‌ها بگشت و تمیز از میان بر خاست و لقبها درهم آمیخته شد و کمتر کسی بزرگتر لقب در می خواست و می دارند تا لقب خوار شده و از بویان که پادشاه دیلمان بودند و در عراق از ایشان بزرگتر نبود یکی را رکن‌الدوله لقب بود و یکی را عضدالدوله. و وزیران ایشان را لقب استاد جلیل و استاد خطیر بود. و وزیری که از وی بزرگتر و فاضلتر نبود در عراق و خراسان صاحب عباد بود و لقب او کافی الکفأة بود و لقب وزیر سلطان محمود شمس الکفأة بود. و پیش از این در لقب ملوک‌الدینا و الدین نبود. امیر المؤمنین المقتدی بامر الله در القاب سلطان ملک‌شاه رحمة الله علیه معزالدینا و الدین در آورده بود و بعد از وفات او سنت گشت: برگیارق را رکن‌الدینا و الدین و محمود را ناصرالدینا و الدین و اسمعیل را محیی‌الدینا و الدین و سلطان محمد را غیاث‌الدین و الدین. و زنان ملوک را هم این لقب دنیا و دین می نویسد و این زینت و ترتیب در القاب اینای ملوک در افزود و ایشان را این سزاست از جهت آن که مصلحت دین و دنیا در مصلحت ایشان باز بسته است و جمال ملک و دولت در بقای پادشاه متصل است. این عجب است که کمتر شاگرد ترکی یا غلامی که از او بدمذهب تر نیست و دین و ملک را از او هزار فساد و خلل است خویشتن را معین‌الدین و تاج‌الدین لقب کرده اند. و نخستین وزیری که در لقب او دین آورده‌اند نظام‌الملک بود که لقب او قوام‌الدین کردند. و اکنون هر نا اهلی و مجهولی و بی فضل را دین و دولت و ملک در لقب آورده‌اند. و پیش از این گفته آمد که دین و اسلام در لقب چهار گروه رواست یکی پادشاه و دوم وزیر و سیم عالم و چهارم امیری که پیوسته بغزا مشغول باشد و نصرت اسلام کند و بیرون از این هر که دین و اسلام در لقب خویش آرد او را مالش دهند تا دیگران عبرت گیرند.</p>
<p>s.170 و با تقصیری از جهت آنکه اگر مردی درین شغل بواجب قیام کند و تیمارش بجد بر دست کیرد دران شغل خلل و تقصیر در آید و اگر در ان شغل بواجب قیام کند و اهمتامی نماید درین شغل بجه</p>	<p>s.213 و با تقصیر از جهت آن که اگر مرد در این شغل بواجب قیام کند و تیمارش بجد بر دست گیرد در آن دیگر شغل خلل و تقصیر افتد و اگر در آن شغل بواجب قیام کند و اهمتامی نماید در این شغل</p>	<p>s.201 و یا تقصیری راه یابد</p>

<p>حال تقصیر و خلل در آید... جهدی و رنجی کی من درین کار برم بی منت وی سیاسی شود...</p>	<p>همه حال تقصیر و خلل راه یابد ...اگر من در این کار بواجب رنج برم و تیمار دارم و نگذارم که هیچ خلل راه یابد...</p>	<p>جهدی که کنم</p>
<p>s.172 + بخدمت ترکی آمدی بکذخدایی و بفراشی یا برکاب‌داری ازو برسیدندی کی تو از کذام شهری و از کذام ولایتی وجه مذهب داری و ملت تو چیست اگر گفتی حنفی یا شافعی ویا خراسانی ویا ماوراءالنهری کی تعلق بمذهب ندارد او را قبول کردندی</p>	<p>s.216 + بخدمت ترکی آمدی بکذخدایی یا بفراشی یا برکاب‌داری از او پرسیدندی که تو از کدام شهری و از کدام ولایتی و چه مذهب داری، اگر گفتی حنفی یا شافعی‌ام و از خراسان و ماوراء النهرم ویا از شهری که سنی باشند او را قبول کردی</p>	<p>s.203 بخدمت ترکی آمدی بکذخدایی ویا شغلی دیگر اگر گفتی یا شافعی مذهب و از شهری که سنی باشد قبول کردی</p>
<p>s.172 و اگر سلطان طغرل و سلطان الب ارسلان نور الله قبرهما هیچ کونه بشنیدندی کی امیر یا ترکی رافضی را بخود راه داده‌اند با وی عتاب کردنددی و خشم گرفتندی لا جرم باذشاهی ایشان بر نسق و کامرانی بوذی و هیچ بلایی بسر نیامدی</p>	<p>s.216 و اگر سلطان طغرل و سلطان الب ارسلان هیچ کونه بشنیدندی که امیری یا ترکی رافضی را بخویشتن راه داده است با او عتاب کردنددی و خشم گرفتندی</p>	<p>s.203-204 و سلطان طغرل و الب ارسلان نور الله قبرهما چون بشنیدندی که ترکی یا امیری رافضی را بخویشتن راه داده است با او عتاب فرمودندی</p>
<p>s.173 سلطان گفت ای مردك تو باطنی و می‌گویی کی خلیفه بغداد حق نیست. گفت ای خداوند بنده باطنی نیست شیعی است سلطان گفت ای زن روسی مذهب رافضی چنان نیکوست کی او را سر مذهب باطنی می‌گنی کی لغت بر هر دو گروه باذ و بفرمود تا ویرا باستحفاي تمام از پیش سلطان بدر کردند</p>	<p>s.217 سلطان گفت ای مردك تو باطنی و می گویی خلیفه خدا حق نیست. گفت ای خداوند بنده باطنی نیست. بنده شاعی است یعنی رافضی. سلطان گفت ای روسی زن مذهب روافض چنان نیکو مذهبی است که او را سپر مذهب باطنی کردی؟ این بد است و آن از بدتر. چاووشان را فرمود تا چوب در آن مردك نهادند و نیم مرده او را از سرای بیرون کردند.</p>	<p>s.204 سلطان گفت ای مردك تو می‌گویی که خلیفه بغداد بحق نیست. تو رافضی. مردك گفت ای خداوند بنده رافضی نیست. شیعی‌ام. سلطان گفت ای زن روسی مذهب شیعت چنان نیکو است که او را بسر مذهب باطنیان کرده‌ای؟ این بد است و آن بدتر. بفرمود چاووشان را تا او را بزدند و نیم کشته از سرای بیرون کردند</p>
<p>s.173 (سلطان گفت) ...گناه اردم را ست کی بذ مذهبی را بخدمت خویش آورد و من بارها با شما گفته‌ام کی ترکانید و خراسانی و ماوراءالنهری و درین دیار بیگانه اید این ولایت را من بشمشیر و قهر گرفته‌ام و اهل عراق اغلب بدمذهب و بزدین و بداعتقاد باشند و هواخواه دیلم و میان ترك و دیلم دشمنی و خلافت نه امروزینه است و خدای عز و جل ترکانرا از هر آن عزیز کرده است کی بر دیلمان مسلط اند بتوفیق خدای عز و جل و این ترکان مسلمان و باکیزه دین‌اند و ایشان هوا و بدعت و بدمذهب‌اند تا عاجز ترکان باشند بزرگی کنند و طاعت داری نمایند و اگر ضعیفی درکار ترکان با دیدار اید ایشان قوت گیرند و در بند آن باشند کی دمار از نهاد کار ترکان بر</p>	<p>s.217 (سلطان گفت) ...گناه اردم راست که بد مذهب کافری را بخدمت خویش آرد و من يك بار و دو بار و صد بار با شما گفتم که شما ترکان لشکر خراسان و ماوراءالنهر اید و در این دیار بیگانه اید و این ولایت بشمشیر و قهر گرفته‌ام و ما همه مسلمان پاکیزه‌ام. دیلم و اهل عراق اغلب بدمذهب و بداعتقاد و بددین باشند و میان ترك و دیلم دشمنی و خلافت امروزینه نیست بلکه قديم است. و امروز خدای عز و جل ترکان را از هر این عزیز کرده است و بر ایشان مسلط گردانیده که ترکان مسلمانان پاکیزه‌اند و هوا و بدعت نشناسند. و ایشان باز همه مبتدع‌اند و بدمذهب و دشمن ترك، و تا عاجز باشند طاعت داری می‌نمایند و بندگی می‌کنند، اگر هیچ گونه قوت</p>	<p>s.204-205 (سلطان گفت) ...گناه اردم است که کافری را بخدمت خویش آورد و من چند بار گفتم که ما در این دیار بیگانه‌ام و این ولایت بقهر گرفته‌ام. ما همه مسلمان پاکیزه‌ام و این عراقیان بد مذهب‌اند و هوا خواه دیلم‌اند. امروز خدای تعالی ترکان را از هر آن عزیز کرد که مسلمان پاکیزه‌اند و هوا و بدعت نشناسند. پس بفرمود تا موی اسپ بیاوردند. اردم را يك موی بداد. پس گفت بگسل. اردم بستد و بگسست. پس ده بداد و بگسست. پس بسیار موی بتافت و گفت بگسل. نتوانست گسستن.</p>

<p>آرند و بس بفرمود تا موی اسب مقدار دویست در مسنگ بیاوردند و يك تار موی زان میان بیرون کشید ارم را گفت این را بکسل ارم بگرفت و بگسست و پنج موی دیگر او را داد هم بگسست و ده بداذ هم بگسست بس فراشی را فرمود کی ازین موی رسنی تاب مقدار سه گز بتافت و بیاورد سلطان باردم داذ هر چند کوشید و زور کرد نتوانست کسست.</p>	<p>گیرند و ضعیفی در کار ترکان پدیدار آید هم از جهت مذهب و هم از جهت ولایت یکی از ما ترکان بر زمین نمانند. و از خرو گاو کمتر باشند آن مردم که دوست و دشمن خویش نشناسند. پس بفرمود تا موی اسب مقدار دویست درم سنگ بیاوردند و يك تا موی از آن میان بیرون کشید، ارم را گفت این بگسل. ارم بستد و بگسست. و پنج موی دیگر او را داد، هم بگسست. و ده موی او را داد، آسان بگسست. پس فراشی بخواند و گفت از این همه رسنی بتاب. مقدار سه گز بتافت و بیاورد. سلطان به ارم داد، هر چند کوشید و زور کرد نتوانست کسست.</p>	
<p>s.174 سلطان گفت مثل دشمن همچنین است یکان و دوکان و پنجگان آسان باشند ولی چون بسیار شوند و بشت بیکدیگر دهند ایشانرا از جای بر نتوان گرفت و این جواب آنست کی گفتی ارم کی او همه زهر باشد این دولت را چه تواند کردن چون ازینها يك يك میان ترکان در آیند و شغلها بر دست گیرند بر احوال ترکان واقف شوند کمتر وقتی کی در عراق خروجی بیدار آید و یا دیلمان اهنک مملکت اینها در سر و علانیت دست با ایشان یکی کنند و بھلاک ترکان کوشند تو ترکی و از لشکر خراسان باید و همه ترکان را همچنین تا خلل درکار ترکان نیاید. چون با دشمن خویش موافقت کنی خیانتی باشد که با تن خویش و با پادشاه کرده باشی و اگر ترا شاید که باتن خویش هرچه خواهی کنی پادشاه را نشاید که دست از حزم و احتیاط بدارد و یا خیانت کننده را بقا کند. مرا شما می باید داشت و شما مرا می دارید که خدای عز و جل مرا بر سر شما سالار کرده است نه شما را بر سر من. این قدر بدانید که هر که با مخالفت پادشاه دوستی ورزد او هم از جمله دشمنان پادشاه باشد و هر که با دزدان و مفسدان صحبت دارد او را هم از ایشان بشمرند.</p>	<p>s.218 سلطان گفت مثل دشمن همچنین است، یگان و دوگان و پنجگان را آسان توان نیست کرد ولیکن چون بسیار شوند و پشت بیک دیگر دهند ایشان را از جای نتوان برکنند و کار دهند ما را، و این جواب آن است که گفتی اگر این مردک همه زهر است دولت را چه تواند کرد؟ چون از اینها يك يك میان ترکان در آیند و شغل و کدخدایی ایشان بدست گیرند و بر احوال ترکان واقف گردند کمتر وقتی که در عراق خروجی پدیدار آید و یا دیلمان قصد مملکت کنند اینها همه در سر و علانیت دست با ایشان یکی کنند و بھلاک ترکان کوشند. تو ترکی، ترا لشکر خراسانی باید و کدخدا و دبیر و پیشکار همه خراسانی و همه ترکان را همچنین تا خللی درکار ترکان ره نیابد. و چون تو با مخالف پادشاه و دشمن خویش موافقت کنی خیانتی باشد که با تن خویش و با پادشاه کرده باشی و اگر ترا شاید که با تن خویش هرچه خواهی کنی پادشاه را نشاید که دست از حزم و احتیاط بدارد و با خیانت کننده ابقا کند. مرا شما را می باید داشت، نه شما مرا می دارید که خدای عز و جل مرا بر سر شما سالار کرده است نه شما را بر سر من. و این قدر بدانند که هر که با مخالفت پادشاه دوستی ورزد او هم از جمله دشمنان پادشاه باشد و هر که با دزدان و مفسدان صحبت دارد او را هم از ایشان بشمرند.</p>	<p>s.205 سلطان گفت مثل دشمن همچنان است. یگان و دوگان بتوان گسیخت اما چون بسیار شوند نتوان گسیختن. و این جواب آن است که گفتی که این مردک را چه محل است و دولت را چه تواند کردن؟ چون از اینها يك يك میان ترکان در آیند و شغل و کدخدایی ایشان کنند و بر احوال ایشان واقف شوند کمتر وقتی که خروج در عراق پدیدار آید یا دیلمان آهنگ مملکت کنند اینها همه در سر و علانیه دست با ایشان یکی کنند و بھلاک ترکان کوشند. تو ترکی و از لشکر خراسان. ترا کدخدا و دبیر پیشکار همه خراسانی باید و همه ترکان را همچنین تا خلل درکار ترکان نیاید. چون با دشمن خویش موافقت کنی خیانتی باشد که با تن خویش و با پادشاه کرده باشی و اگر ترا شاید که باتن خویش هرچه خواهی کنی پادشاه را نشاید که دست از حزم و احتیاط بدارد و یا خیانت کننده را بقا کند. مرا شما می باید داشت و شما مرا می دارید که خدای عز و جل مرا بر سر شما سالار کرده است نه شما را بر سر من. این قدر بدانید که هر که با مخالفت پادشاه دوستی ورزد او هم از جمله دشمنان پادشاه باشد و هر که با دزدان و مفسدان صحبت دارد او را هم از ایشان بشمرند.</p>
<p>s.177 ...بر پادشاه وقت هیچ کاری فریضه تر از آن نباشد کی ایشانرا از پشت زمین بر</p>	<p>s.222 ...بر پادشاه وقت هیچ کاری فریضه تر از آن نباشد که ایشان را از پشت زمین</p>	<p>s.208 ...بر پادشاه وقت هیچ کاری فریضه تر از آن نباشد که ایشان را از پشت زمین</p>

<p>کبر و مملکت خویش را ایشان صافی و خالی گرداند تا از ملک و دولت برخوردار باشد و همچنین می است نیز جهود و ترسا و کبر را عمل فرمودن و بر سر مسلمانان کماشتن</p>	<p>بر گیرد و مملکت خویش را ایشان صافی و خالی گرداند تا از ملک و دولت برخوردار باشد و خوش زندگانی کند و همچنین می است جهود و ترسا و کبر را عمل فرمودن و بر سر مسلمانان کماشتن</p>	<p>برگیرند و مملکت خویش را از ایشان خالی و صافی کنند</p>
<p>s.178 سلطان جهان الب ارسلان قرب يك سال باردم روی کرد کرد و سخن نکفت تا بزرگان روزی در حرمی سلطان شفاعت کردند و بسیاری بگفتند تا آخر کار با او دل خوش کرد و از سر آن حدیث در گذشت و اردم زمین بوسید و شاذ کشت</p>	<p>s.223 پس سلطان الب ارسلان يك ماه باردم سخن نکفت و روی بر وی گران کرد تا بزرگان در حرمی شفاعت کردند و بسیار بگفتند تا دل خوش کرد و از سر این حدیث در گذشت</p>	<p>s.208 پس سلطان الب ارسلان مدت يك ماه با اردم سخن نکفت و روی بر وی گران داشت تا بزرگان شفاعت کردند تا بر او دل خوش کرد.</p>
<p>s.178-179 ...قرب چهار صد هزار مرد جامگی می خوردند و می پوشند صد هزار مرد کفایت باشد کی بدارند و بهر وقت کی حاجت افتد بمهمی نام زد کنند دیگر همه را اجری و جامگی باز گیرند تا خزانه را هر سالی جنین هزار هزار دینار زیادت توفیر باشد و بانگ روزگار خزانه بر شود و چون خداوند عالم دام سلطانه با بنده بگفت بنده دانست کی این سخن کیست و درین فساد مملکت می خواهد جواب داد کی فرمان خداوند راست و لیکن این چهار صد هزار مرد را اجری و جامگی می دهد لا حرم خراسان دارد و ماوراءالنهر تا در کاشغر و بلاسغون و خوارزم دارد و نیمروز و عراق و عراقین و امان و اران و انطاکیه و بیت المقدس همه خداوند را هست. با بدی که بجای چهار صد هزار هفتصد هزار مرد بودی از بھر آن که چون مرد بیش بودی و سند و هند و ترکستان و چین و ماچین خداوند را بودی و طاعت بودی از جهت آن که هر پادشاهی را که لشکر بیشتر ولایتش بیشتر و هر که را لشکر کمتر ولایتش کمتر. دیگر معلوم رأی عالی باشد که چون از چهار صد هزار مرد هفتاد هزار بداند سیصد و سی هزار مرد را نام از دیوان بخو کند. بجهت حال سیصد و سی هزار مرد بیش از هفتاد هزار مرد باشد. این سیصد و سی هزار مرد شمشیر زنده باشند. چون از این دولت امیدشان بریده شود از تازیانه نیفتند خداوندگار دیگر بدست آرند تا او را بر خویشان سالار کنند و بھر جانب می تازند و چندان خلل کنند که خزانه های چندین ساله در سر آن شود و باشد که آن کار بصلاح نیاید، که مملکت بمردان توان داشت مردان بزر.</p>	<p>s.223-224 ...قرب چهار صد هزار مرد جامگی می خوردند، هفتاد هزار مرد کفایت باشد که بدارند و بھر وقت اگر حاجت افتد بمهمی نام زد کنند دیگر همه را اجرا و جامگی باز گیرند تا خزانه را هر سال چندین هزار هزار دینار توفیر باشد و بانگ روزگار خزانه پر زر شود. و چون خداوند عالم با بنده گفت بنده دانست که سخن کیست و در این فساد مملکت می خواهد جواب داد که فرمان خداوند راست و لیکن اگر چهار صد هزار مرد را اجرا و جامگی می دهد لا حرم خراسان دارد و ماوراءالنهر تا در کاشغر و بلاسغون و خوارزم دارد و نیمروز و عراق و عراقین دارد و پارس و ولایت مازندران و طبرستان دارد و آذربایگان و ارمن و اران دارد و از شام تا در انطاکیه و بیت المقدس دارد. بنده خواستی که بجای این چهار صد هزار هفتصد هزار مرد داشتی از بھر آن که چون مرد بیش بودی غزنین و سند و هند خداوند را بودی و همه ترکستان و چین و ماچین نیز داشتی و بمن و حبشه و بربر و نوبه نیز داشتی و در مغرب و شام شامات و اندلس تا قیروان مغرب نیز داشتی و همه روم در طاعت بودی از جهت آن که هر پادشاهی را که لشکر بیشتر ولایت بیشتر باشد و هر که را لشکر کمتر ولایتش کمتر. هر آن گاه که از لشکر بکاهد از ولایت کاسته شود و چون در لشکر افزایش در ولایت افزوده شود. و دیگر معلوم رأی عالی باشد که چون از چهار صد هزار مرد هفتاد هزار مرد بدارند و سیصد و سی هزار مرد را نام از دیوان بسترند بجهت حالی سیصد و سی هزار مرد بیش از هفتاد هزار باشند. این سیصد و سی هزار مرد شمشیر زن تا زنده</p>	<p>s.209-210 ... قرب چهارصد هزار سوار جامگی حوار دارد و هفتاد هزار کفایت باشد و بھر وقت مهمی نام زد کند. دیگران را اجرا و جامگی احتیاس باید کرد که هر سال چندین هزار دینار توفیر باشد و بانگ روزگار خزانه پر شود. و چون بر لفظ خداوند این معنی برفت دانستم که این سخن کیست. و در این فساد مملکت می خواهد جواب دادم که فرمان خداوند راست و لیکن اگر چهار صد هزار مرد را اجرا و جامگی می دهد لا حرم خراسان و ماوراءالنهر و کاشغر و بلاسغون و خوارزم و نیمروز و عراق و پارس و شام و آذربایگان و ارمن و اران و انطاکیه و بیت المقدس همه خداوند را هست. با بدی که بجای چهار صد هزار هفتصد هزار مرد بودی از بھر آن که چون مرد بیش بودی ولایت بیش بودی و سند و هند و ترکستان و چین و ماچین خداوند را بودی و حیشه و بربر و روم و مصر و مغرب در طاعت بودی از جهت آن که هر پادشاهی را که لشکر بیشتر ولایتش بیشتر و هر که را لشکر کمتر ولایتش کمتر. دیگر معلوم رأی عالی باشد که چون از چهار صد هزار مرد هفتاد هزار بداند سیصد و سی هزار مرد را نام از دیوان بخو کند. بجهت حال سیصد و سی هزار مرد بیش از هفتاد هزار مرد باشد. این سیصد و سی هزار مرد شمشیر زنده باشند. چون از این دولت امیدشان بریده شود از تازیانه نیفتند خداوندگار دیگر بدست آرند تا او را بر خویشان سالار کنند و بھر جانب می تازند و چندان خلل کنند که خزانه های چندین ساله در سر آن شود و باشد که آن کار بصلاح نیاید، که مملکت بمردان توان داشت مردان بزر.</p>

<p>در سر آن کار شود و باشد کی خود کار بصلاح باز نیاید مملکت و باذشاهی بمردمان و لشکر توان داشت و خزینه^۱ بادشاه لشکر باشد کی اگر لشکر باشد خود خزینه^۲ جهانیان ازان وی باشد اما چون لشکر نباشد و جمله^۳ خزینهای جهانیان ازان انکس باشد بر وی نماند و خزینه از دنبال لشکر روذ و انکس کی کوید خزینه ابادان کن و لشکر را بگذارذ دشمن ملک باشد و فساد باذشاهی می جوید سخن انکس نیاید شنید.</p>	<p>چون از این دولت امید ببردن خداوند کلاهی بدست آورند ویا یکی را بر خویشتن سر کنند، چندان کار دهند که خزانه های چندین ساله همه در سر آن شود و باشد که آن کار بصلاح آید و باشد که نیاید، که مملکت بمردان نگاه توان داشت و مردان را بزر، و هر که ملک را گوید زر را بگیر و مردان را بگذار او بمحقیقت دشمن ملک باشد و فساد مُلک می جوید که این زر هم از مردان بدست آمده است، سخن آن کس نیاید شنید.</p>	<p>اگر کسی ملک را گوید زر بگیر و مرد را بگذار آن کس بمحقیقت دشمن ملک است و فساد مملکت می جوید که زر هم از مرد بدست آید. سخن آن کس نیاید شنید.</p>
<p>s.180 ... و اینها را عمل نفرمایند و علمان و شریفانرا ادرار و معیشت نرسانند این طایفه چون امید ازان دولت بردارند بدسکل دولت شوند بضرورت و عیبها کی در عاملان و دبیران و نزدیکان بادشاه دانند بر صحرا افکنند و بسمع بادشاه رسانند و او را حیفها در افکنند و یکی را با آلت تر باشد</p>	<p>s.225 ... و این متصرفان را عمل نفرمایند و شریفان و علمان را ادرار و معیشت ندهند، این طایفه چون امید از آن دولت بردارند بدسگال دولت شوند، و عیبها که در عاملان و دبیران و نزدیکان بادشاه دانند بر صحرا افکنند و بسمع بادشاه نرسانند و ارجافها او کنند و یکی را که با آلت تر باشد و سپاه و خواسته دارد پیش دارند...</p>	<p>s.210-211 ... این متصرفان را عمل نفرمایند و شریفان و علمان را ادرار و وظیفه ندهند این طایفه چون امید از این دولت بردارند بد سگل دولت شوند و عیبها که در پادشاه و دبیران و عاملان و ترکان باشد بر ملا افکنند و یکی را که با ملک و آلت و دستگاهتر باشد و سپاه و خواسته دارد در پیش دارند...</p>
<p>s.186-187 ... و از پادشاهان بزرگ چون کیخسرو و بکودرز و چون سکندر و ارسطو چون و منوچهر چون سام و جون افراسیاب چون بیران (ویسه) و کیو جاماس چون رستم چون زواره و بهرام کور چون کسری معماره چون خره روز چون نوشروان عادل چون بزرجمهر بعد ازان چون خلفاء بنی عباس چون آل برمک و سامانیان چون بلعیمان چون سلطان محمود چون احمد حسن چون فخرالدوله چون فخرالدوله چون صاحب عباد کافی و سلطان طغرل چون بو نصر کندی تا سنت پیغامبران و سیرت پادشاهان در عالم سمر شده است و مانند این بسیار است. اما وزیر باید کی باک دین باشد و نیکو اعتقاد باشد و حنفی مذهب یا شافعی مذهب پاکیزه باشد و کافی و معامله دان و سخی قلم و پادشاه دوست...</p>	<p>s.233-234 ... و از پادشاهان بزرگ کیخسرو و چون گودرز داشت و منوچهر چون سام و افراسیاب چون پیران ویسه و گشتاسب چون جاماسب و رستم چون زواره و بهرام گور چون خره روز و نوشروان عادل چون بزرجمهر و خلفای بنی عباسی چون آل برمک و سامانیان چون بلعیمان و سلطان محمود چون احمد حسن و فخرالدوله چون صاحب عباد و سلطان طغرل چون ابونصر کندی تا سنت پیغامبران و سیرت پادشاهان سمر شد. و مانند این بسیار است. اما وزیر باید که پک دین و نیکو اعتقاد و حنفی مذهب یا شافعی مذهب پاکیزه باشد و کافی و معامله دان و سخی قلم و پادشاه دوست...</p>	<p>s.218 ... و از پادشاه بزرگ کیخسرو و چون گودرز داشت و منوچهر چون سام و افراسیاب چون پیران ویسه و گشتاسب چون جاماسب و رستم چون زواره و بهرام گور چون خوره روز و نوشیروان چون بزرجمهر و خلفای بنی عباسی چون آل برمک و سامانیان چون بلعیمان و سلطان محمود چون احمد حسن و فخرالدوله چون صاحب اسمعبل عباد و سلطان طغرل چون ابو نصر کندی و الب ارسلان و ملکشاه چون نظام الملک. و مانند این بسیار است. اما وزیر باید نیکو اعتقاد و حنفی مذهب باشد یا شافعی مذهب پاکیزه و کافی و معامله دان و درست قلم و پادشاه دوست بود...</p>
<p>s.193 مقصود ما آنست کی چون روزگار نیک فراز آید و زمانه بگردن نشانش آن باشد کی پادشاهی نیک دیدار آید و مفسدانرا کم کردن کیرذ و رایهش صواب افتد و وزیر و بیش کارانش نیک باشند و اصیل و هرکاری باهل فرمایند و دو شغل یک مرد را نفرمایند و یک شغل دو مرد را نفرمایند و بذ مذهبناز ضعیف دارذ و باک مذهبناز بر کشند و ظلمان را دستها</p>	<p>s.241 مقصود از این باب آن است که چون روزگار نیک فراز آید و زمانه^۱ بیمار بگردن نشانش آن باشد که پادشاه نیک دیدار آید و مفسدان را کم کردن گیرد و رایهش صواب افتد و وزیر و پیشکارانش نیک باشند و اصیل و هرکاری باهل فرمایند و دو شغل یک مرد را نفرمایند و یک شغل دو مرد را نفرمایند و بزمذهبناز را ضعیف کنند و</p>	<p>s.225 مقصود از این باب آن است که چون روزگار نیک فراز آید و زمانه^۲ بیمار بگردن نشانش آن باشد که پادشاهی نیک دیدار آید و مفسدان را کم کند و رایها صواب افتد و وزیران و پیشکاران او نیک باشند و اصیل و هرکاری باهل آن کار فرمایند و دو شغل بیک مرد ندهند و از پادشاه لشکر و رعیت ترسند باشند و کودکان را بر نکشند و</p>

<p>كوتاه كردانذ و راهها ائمن كردانذذ و از باذشاه لشكر و رعيت ترسيذه باشنذ و سه سالارى پيران كار كرده دهند بچوانان نو خاسته مرد را بئتر خريذارى كنند نه بزر دين را بدنيا نفروشنذ و همه كارها بقاعده' خويش باز برنذ و مرتبت هر كس باندازه' او ديدار كنند تا كارهاى دينى و دنياوى وى بر نظام بوذ و هر كسى را بر اندازه' كفائت او عملى باشذ هر چه بخلاف اين روذ بايد كى باذشاه رخصت ندهذ و كما بيش كارها را بتر از وى عدل و شمشير سياست راست كردانذ</p>	<p>پاك مذهبان را بر كشنذ و ظلمان را دست كوتاه كنند و بر راههاى ائمن دارند و از پاذشاه لشكر و رعيت ترسنده باشنذ و بى فضلان و بى اصلان را عمل نفرماينذ و كوذكمان را برنكشنذ و تدبير با پيران و دانان كنند و سپهسالارى پيران كار كرده دهند نه بچوانان نو خاسته، مرد را بئتر خريذارى كنند نه بزر، دين را بدنيا نفروشنذ، و همه كارها بقاعده' خويش باز برنذ و مرتبت هر كس را بر اندازه' او ديدار كنند تا كارهاى دينى و دنياوى بر نظام بوذ و هر كس را بر اندازه' كفائت او عملى باشذ هر چه بخلاف اين روذ پاذشاه رخصت ندهذ و كما بيش كارها را بتر از وى عدل و شمشير سياست راست كردانذ بتوفيق الله تعالى وحده</p>	<p>تدبير با دانايان و پيران عاقل كنند و همه كارها بقاعده' خويش باز برنذ تا كار دينى و دنياوى بر نظام باشذ و هر يك را بر اندازه' كفائت او عمل بوذ و هر چه بخلاف اين روذ رخصت ندهند و كما بيش كارها بتر از وى عدل و شمشير سياست راست كردانذ</p>
<p>s.262 اين نامه را احمد حسن بدست يكي جوياشى دركاه و ده غلام بخوارزم فرستاد و گفت ايشانرا كى شست هزار دينار حمل خوارزم بگيريد و نگاه نامه بدو دهيد التون تاش جون نامه' احمد حسن بخوانذ جواب نتوانست گفتن و شست هزار دينار واجب يك ساله زر بداذ بد ايشان و بغزين بخزانة' سلطان محمود و زن كردند و حجت بكرفتنذ نگاه جامكى لشكر التون تاش را عوض برات نيشنند از ديوان غزين بر ولايت بست و سيستان بر حاصل مازو و بوست نار و پنبه و مانند اين برفتند كسان التون تاش و انرا كى ياذ كردم همه را بفروختنذ و زر كردند و از بست و سيستان شست هزار دينار زر بخوارزم باز آوردند</p>	<p>s.323 اين نامه بدست يكي سيشى ياده غلام بخوارزم فرستاد شصت هزار دينار بياوردند و بخزانة' محمود وزن كردند و عوض آن برات ستند از ديوان غزين بر ولايت بست و سيستان مازو و بوست نار و پنبه و مانند اين برفتند و بستند و بفروختند و از بست شصت هزار دينار بخوارزم باز آوردند</p>	<p>s.300 اين نامه را بدست يكي سوياشى ياده غلام بخوارزم فرستاد شصت هزار دينار بياوردند و بخزانة' محمود سپردند و عوض آن برات بستند از ديوان غزين بر ولايت بست و سيستان. آنجا رفتند و عوض آن بوست نار و مازو و پنبه و مانند اين بستند و باز آوردند</p>